

daad en gedachte

ORGAAN GEWIJD AAN DE PROBLEMEN
VAN DE ZELFSTANDIGE ARBEIDERSSTRIJD

24ste JAARGANG, NUMMER 9, SEPTEMBER 1988

daad en gedachte

Bij elke bijzondere handeling gaat het denken aan het doen vooraf. Bij het handelen van klassen of massa's blijkt de betekenis van het handelen pas achteraf. Hier gaat de daad vooraf aan het begrip.

Theo Maassen

ORGAAN GEWIJD AAN DE PROBLEMEN
VAN DE ZELFSTANDIGE ARBEIDERSSTRIJD

GEEN VASTE ABONNEMENTSPRIJS

DE UITGAVE ZAL WORDEN BEKOSTIGD UIT
VRIJWILLIGE BIJDRAGEN

Redaktie en administratie:
Schouw 48-11
8232 BD Lelystad
Postgiro 30 76 95

EEN FILM OVER HET PROCES TEGEN DANTON IN 1794 OF OVER EEN ANDER PROCES?

We weten uiteraard niet hoeveel personen er op zondagavond 14 augustus j.l. gekeken hebben naar de door de VPRO op de buis gebrachte film 'Danton' van de Poolse regisseur Andrzej Wajda. Nog minder weten we wat de kijkers bij het zien daarvan door hun hoofd is gegaan. Wat onszelf betreft: wij hebben bij het kijken ernaar ons niet kunnen onttrekken aan het gevoel, dat de rolprent slechts schijnbaar handelde over datgene wat er in het jaar 1794 in het Frankrijk van de klassieke burgerlijke revolutie gebeurde, doch in werkelijkheid ging over gans andere processen dan die destijds tegen Danton, Camille Desmoulins en anderen zijn gevoerd. Wij hadden, bij die scenes die speelden voor het door Fouquier-Tinville voorgezeten revolutionaire tribunaal voortdurend het gevoel, dat wij getuige waren van het optreden van de openbare aanklager Wysjinski in het showproces tegen Boecharin en Rykow, of de processen die in Hongarije tegen Laslo Rajk of in Tsjechoslowakije tegen Rudolf Slansky zijn gevoerd.

Niet dat de film 'Danton' de historische werkelijkheid geweld zou aandoen. Integendeel. Voor zover men bijvoorbeeld het optreden van Robespierre in de Nationale Conventie — op de 11e Germinal volgens de revolutionaire kalender van die dagen, op de 31ste maart volgens die welke thans geldt — in beeld bracht, werd de historische werkelijkheid bijzonder trouw gerespekteerd. Het optreden van Legendre, een der leden van deze vergadering, en de reactie daarop van Robespierre, stemde volkomen overeen met hetgeen in de verslagen van deze bijeenkomst is vastgelegd. En zo is er meer.

Desondanks: ook met feiten die kloppen, met allerlei kleine details die historisch volmaakt verantwoord zijn, kan men, zo bleek ons, de geschiedenis op een bepaalde manier interpreteren. En ook als alle bijzonderheden kloppen, behoeft men het met die interpretatie daarom nog niet eens te zijn.

Vraagt men waarmee wij het dan wel oneens zijn, dan luidt ons antwoord: met het beeld dat de kijker zowel van Danton als van zijn tegenspeler Robespierre geboden wordt. De film draagt terecht de titel 'Danton'. Hij is de hoofdpersoon, hij is de held van het verhaal dat wordt verteld en hij wordt geschetst als de verpersoonlijking van de grote, in 1789 begonnen, Franse revolutie. Onze opvatting is, dat niet Danton, maar veeleer Robespierre de omwenteling personifieerde (als men al van iets dergelijks wil spreken); wij zijn het eens met het oordeel dat Georges Rudé in een naar onze smaak voortreffelijke studie

over Robespierre gegeven heeft, namelijk dat de ‚heldenrol‘ van Danton veel geringer is dan wordt aangenomen en dat Robespierre de enige is van wie kan worden beweerd dat met zijn val ook een einde kwam aan de revolutie zelf 1).

Wil hiermee gezegd zijn, dat wij de interpretatie van Wajda afwijzen? Het merkwaardige van deze film is, dat de zaak niet zo eenvoudig ligt. We zeiden het hierboven reeds: de film handelt slechts schijnbaar over de Franse revolutie, in werkelijkheid over heel andere historische situaties. En naar onze mening is Wajda's interpretatie van die *a n d e r e* situaties, van die *a n d e r e p r o c e s s e n* om precies te zijn, wel degelijk korrekt. Hij heeft – en dat is wanneer men rekening houdt met zijn positie als filmer in Polen zeer begrijpelijk – de historische stof van de val van Danton gebruikt om situaties uit het recente en soms zelfs zéér recente verleden aan de kaak te stellen. Dat is z'n goed recht als filmmaker, maar men dient zich daarvan, bij het kijken naar het 18e-eeuwse verleden, wel terdege rekenschap te geven.

Zeer onlangs is er in *NRC/Handelsblad* zéér terecht op gewezen, dat de terreur in het revolutionaire Frankrijk volstrekt niet kan worden vergeleken met de terreur ten tijde van Stalin in Rusland of in een van de Russische satellietstaten. Dat geldt niet slechts voor wat het aantal slachtoffers betreft (vele miljoenen in Rusland, hooguit 200.000 in het toenmalige Frankrijk), het geldt evenzeer voor het karakter ervan.

Dit alles verhindert natuurlijk niet, dat ‚Danton‘ van Wajda een prachtige film is: prachtig vanwege de fotografie, prachtig door het spel van de hoofdpersonen – Gérard Depardieu als Danton in de eerste plaats, Wojciech Pszoniak als Robespierre in niet mindere mate – en prachtig vanwege de schitterende dialogen. Het gaat om een Frans/Poolse coproductie en het Franse origineel zal de Franse kijker weinig moeite kosten: bijfiguren als Desmoulins, Saint Juste, enzovoorts, zijn hem vertrouwd. Een Nederlands kijkerspubliek zou bij een historische toelichting baat hebben gevonden. Over Wajda's eigenlijke bedoelingen kan men natuurlijk verschillend denken. Voor ons bestaat er omtrent die bedoelingen – hiervoor aangeduid en beschreven – geen enkele twijfel. De film is een aanklacht tegen de terreur. Bij die aanklacht echter wordt géén onderscheid gemaakt tussen revolutionaire en kontra-revolutionaire terreur. Ook als men beide afwijst dan blijft een dergelijk onderscheid niettemin noodzakelijk voor een juist historisch begrip. Daar ligt ons inziens de zwakte van deze film, die overigens opnieuw het bewijs levert van Wajda's talent als filmer. Maatschappelijke analyse – dat constateerden we reeds bij zijn rolprenten die over situaties in Polen handelden – is niet zijn sterkste zijde.

1) George Rudé, *Robespierre, Portrait of a Revolutionary Democrat*, Londen 1975, blz. 196.

Opmerker.

– o –

ZOALS DE OUDEN IN DUITSLAND ZONGEN, ZINGEN DE JONGEN IN DUITSLAND NIET

Toen in de vroege morgen van de 17e juni 1953 de staalarbeiders uit Henningsdorf het werk als één man neerlegden en ten getale van vierduizend oprukten naar het 20 kilometer verder gelegen centrum van Oost-Berlijn om de bolsjewistische regering van Walter Ulbricht duidelijk te maken wat of ze dachten van haar economisch beleid, kozen ze de kortste weg en trokken dwars door het westelijke stadsdeel. Vermoeidheid voelden ze niet en als die al dreigde toe te slaan, verdreven ze die met luid gezang. Wat ze zongen en niet moe werden om telkens en telkens opnieuw aan te heffen was een van de oude en

zeer bekende liederen van de vooroorlogse Duitse arbeidersbeweging: *Brüder zur Sonne, zur Freiheit...* een lied dat eindigt met de woorden: *Brüder das Sterben verlacht, legt in einander die Hände, heilig die letzte Schlacht.*

Ooit was er geen Duitse sociaaldemokraat die het lied niet kende en het werd te pas – maar vooral te onpas – bij iedere voorkomende gelegenheid gezongen, ook al reikten sedert het begin van deze eeuw de sociaaldemokratische voormannen alleen maar de hand aan de Duitse kapitalisten en aan burgerlijke politici. In dat laatste is in de dagen van Kurt Schumacher, Willy Brandt en Helmut Schmidt géén verandering gekomen. Maar de oude liederen, die ertoe bijdroeg de schijn te wekken dat de sociaaldemocratie iets heel anders was dan wat zij op de keper beschouwd vertegenwoordigde, werd definitief naar de rommelzolder verwezen en opgeborgen in dezelfde kist waar de *Internationale* en het rode vaandel al geruime tijd onder het stof bedolven lagen.

De liederen van voorheen waren in onbruik geraakt omdat zij, naarmate de schijn hoe langer hoe moeilijker op te houden viel, onbruikbaar waren geworden. Omdat – zo vond men – een zichzelf respekterende partij het niet zonder een lied kon stellen en de jongere generatie in Duitsland niet meer zoals de oude kon zingen, gaf mevrouw Anke Fuchs, de zakelijke leidster van het partijbureau van de S.P.D. dit voorjaar opdracht, dat er een nieuw partijlied moest worden gedicht en gekomponeerd, een lied waarin natuurlijk niet mocht worden gesproken van het ‚elkaar de hand reiken‘ en al evenmin sprake diende te zijn van een ‚laatste slag‘.

Aan wie derhalve kon deze opdracht beter worden gegeven dan aan de 36-jarige Dieter Dehm, die zijn sporen verdiend had als liedjesschrijver en rockmuzikant? Zelfs Dehm vond het niet gemakkelijk en zat wel drie weken lang (aldus *Der Spiegel* van 9 mei j.l.) op z'n balpunt te kauwen. Ten einde raad kwam hij op het idee een ooit door hem gemaakt lied – ‚*Das weiche Wasser*‘ (‚Het zachte water‘) – enigszins aan te passen en wat anders te toonzetten. Het was, menen wij, een geniale gedachte. Wat kon er nou beter passen bij de sociaaldemocratie dan het woord ‚water‘? Was niet altijd al de rode wijn die zij voorgaf aan de man en de vrouw te brengen in feite niet meer dan kleurloos water geweest? Misschien zou het nog beter geweest zijn om van het ‚halfzachte water‘ te spreken, maar dat paste niet zo goed bij het ritme en het zou het waarschijnlijk ook weer minder goed hebben gedaan in de komende tijd van verkiezingen.

Wat Dehm uit z'n hoge hoed toverde en wat door Anke Fuchs in werkelijk lyrische bewoordingen geprezen werd, werd tot het officiële partijlied van de S.P.D. gebombardeerd. Het bevat strofen als de volgende:

. . . . und sind wir schwach
und sind wir klein –
wir wollen wie das Wasser sein:
Das weiche Wasser bricht den Stein.;

wat als volgt kan worden vertaald:

. . . . al zijn wij zwak
en al zijn we klein –
we willen als het water zijn:
het zachte water maakt de stenen fijn.;

Nu kan natuurlijk niemand ontkennen, dat het water zelfs de hardste steensoort in gruis kan veranderen. Alleen heeft het daar wel miljoenen om niet te zeggen miljarden jaren voor nodig. Wie de sociaaldemocratie met het zachte water en de kapitalistische verhoudingen met steen vergelijkt, die zegt zoveel als dit, dat die sociaaldemocratie het kapitaal met Sint Juttemis zal stukbreken. Dat is inderdaad een treffend juiste uitspraak, ook al

bevat die dan op geen stukken na opzienbarend nieuws. Dat sociaaldemocratische kopstukken als de SPD-voorzitter Vogel, de Saarlandse minister-president Lafontaine en minister-president Rau van Rijnland-Westfalen het lied al zonder enig bezwaar samen luidkeels hebben staan zingen 1) zal geen mens verwonderen.

1) Foto in *Der Spiegel* van 9 mei j.l.

— 0 —

Boekbespreking

ONTWIKKELING VAN DE ARBEIDSVERHOUDINGEN IN DE HAVEN VAN ROTTERDAM

In het vorige nummer van 'Daad en Gedachte' (augustus 1988) hebben wij reeds de aandacht gevestigd op het boek van Erik Nijhof over de ontwikkeling van de arbeidsverhoudingen in de Rotterdamse haven en aangekondigd op de inhoud daarvan nog uitvoeriger te zullen terugkomen dan ons op dat moment mogelijk was. Onze lezers zullen het zich herinneren, de studie van Nijhof is niet de enige die over het desbetreffende onderwerp is verschenen. In het begin van de jaren '60 verscheen een analyse van de hand van dr. P.J.A. ter Hoeven en vervolgens werd de strijd van de Rotterdamse havenarbeiders achtereenvolgens belicht in twee doktoraalscripties: één van Yvonne Heygele en één van Jaques van der Velden, respectievelijk in 1981 en in 1982.

Het boek van Nijhof is veel uitvoeriger dan de twee genoemde scripties. Dat komt doordat de schrijver ernaar heeft gestreefd om alle factoren — economische, sociaal-structurele en sociaal-psychologische, alsmede politieke — die van invloed zijn geweest op de ontwikkelingen in de Rotterdamse haven op een rij te zetten en vervolgens nader te bezien in hun onderling verband. Hij doet dat met de — overigens natuurlijk prijzenswaardige — vlijt van de beoefenaar der sociale wetenschappen, die — zoals te doen gebruikelijk — tevens uitvoerig rekenschap aflegt van de door hem toegepaste onderzoeksmethode. Dat vergt ruimte. Het verklaart hoe of het komt dat de twee, deels vanuit een andere gezichtshoek geschreven scripties minder omvangrijk zijn ofschoon bijvoorbeeld het door Van der Velden onderzochte tijdperk (1945-1980) langer is dan dat waarop de studie van Nijhof betrekking heeft (1945-1965).

Met bovenstaande woorden wil niet gezegd zijn dat de studies van Yvonne Heygele en Jaques van der Velden 'oppervlakkiger' zouden zijn. Zij zijn anders van opzet. Het werk van Erik Nijhof bevat een schat aan gegevens, tabellen, statistieken en ander materiaal, dat direkt of indirekt van grote betekenis is voor een goed begrip en een grondige kennis van hetgeen er in en met de Rotterdamse haven sinds de tweede wereldoorlog is gebeurd. Zijn boek bevat ook enkele dingen *n i e t* of in veel geringere mate dan het geval is in de twee genoemde scripties.

In zijn 'Inleiding en verantwoording' schrijft Nijhof: „Waarom komen maatschappelijk onderliggende groepen de ene keer wel en de andere keer niet in verzet? Dit intrigerende probleem duikt telkens opnieuw op in de gedragswetenschappen, waarvan de sociale geschiedenis deel uitmaakt; mijn interesse voor dit vraagstuk gaf ook de stoot voor dit onderzoek.”

Deze woorden wekken de verwachting dat de lezer in de navolgende bladzijden uitvoerig geïnformeerd zal worden omtrent de door de Rotterdamse havenarbeiders gevoerde

klassenstrijd. Tot die verwachting draagt ook de titel van Nijhof's boek bij. „De ontwikkeling van de arbeidsverhoudingen in de Rotterdamse haven 1945-1965” is namelijk de ondertitel. De eigenlijke titel luidt: „Gezien de dreigende onrust in de haven . . .”. We zouden de auteur groot onrecht doen indien we zouden beweren, dat die strijd niet aan de orde komt. Niettemin ligt het accent geheel anders dan in de beide scripties. Het verschil is vooral dit, dat Heygele en Van der Velden veel meer oog hebben voor vormen van zelfstandig optreden van de havenarbeiders, Nijhof daarentegen voortdurend de sterke indruk wekt, dat voor hem het arbeidersverzet niet los te denken valt van de traditionele organisatievormen van de oude ‚arbeidersbeweging’.

Dit betekent niet dat het Nijhof aan een kritische instelling ten opzichte van de traditionele organisaties zou ontbreken. Hij beschrijft bijvoorbeeld (op blz. 197 en 198) de levensgrote tegenstelling tussen de zogenaamde oniebonden en hun achterban en wijdt in de navolgende pagina's die tegenstelling verder uit. Dat betekent evenmin, dat hij onkritisch tegenover EVC of OVB staat. Maar de kritische geluiden die hij laat horen hebben weinig of niets te maken met een kritische instelling ten opzichte van de vakbeweging als zodanig. Men kan op goede gronden beweren, dat hij de diverse vakorganisaties verwijt dat zij ‚verkeerd’ hebben gehandeld of wel tengevolge van interne of onderlinge ‚ruzies’ niet in staat waren tot het maken van een vuist en geen werkelijke kracht konden ontplooiën. Dat is uiteraard een totaal ander soort van kritiek dan die, welke voortvloeit uit een beschouwing van de vakbeweging als een organisatie van de burgerlijke maatschappij die als gevolg daarvan in konflikt met de arbeidersklasse komt.

De opmerking die Jaques van der Velden in zijn ‚Inleiding’ maakt, de opmerking namelijk dat ‚de klassenstrijd in zoveel boeken of standaardwerken over de arbeidersbeweging slechts zo nu en dan aan de orde komt’ geldt ook voor het boek van Erik Nijhof, indien men tenminste onder klassenstrijd wat anders verstaat dan de strijd van de diverse richtingen in de vakbeweging. Ter verontschuldiging van Nijhof zou eventueel kunnen worden aangevoerd dat van zelfstandig optreden van de Rotterdamse havenarbeiders in de door hem behandelde periode veel minder te zien viel dan in latere jaren. Een dergelijk excuus echter snijdt geen hout. Nijhof is van ‚onrust in de haven’ ná 1965 op de hoogte, zo blijkt uit verscheidene opmerkingen (o.a. op blz. 372), maar het karakter daarvan heeft voor hem geen aanleiding gevormd de vakbeweging door een andere bril te beschouwen. Bovendien: zelfstandig optreden van de arbeiders is niet iets dat zich pas na 1965 of na 1970 voordoet. Het is in allerlei – om niet te zeggen in alle – bedrijfstakken al héél lang aan de orde en wie over de positie van arbeiders ten opzichte van het kapitaal schrijft kan er ons inziens niet omheen zonder zich bloot te stellen aan het verwijt dat hij een uiterst belangrijk aspect van de werkelijkheid buiten beschouwing laat.

Dit verwijt – een hoogst ernstig verwijt – is zo niet het enige dan toch wel het voornaamste verwijt dat wij tegen de uiteenzettingen van Nijhof kunnen inbrengen. Ze zijn, afgezien hiervan, uitermate boeiend, informatief en instructief. We aarzelen niet dit vast te stellen ook al hebben we ten aanzien van sommige kwesties andere inzichten dan de auteur. Als hij zich bijvoorbeeld op blz. 113 tegen Yvonne Heygele keert, omdat deze de technische vernieuwing in de Rotterdamse haven ‚het produkt van een doelbewuste en slinkse verdeel- en heerspolitiek om de macht van de havenarbeiders te breken’ zou hebben genoemd, dan menen wij dat hij haar daarmee onrecht doet. Op de door Nijhof aangeduide plaats zegt Heygele namelijk nadrukkelijk dat zij *niet* de bedoeling heeft de reorganisaties ‚uitsluitend te verklaren uit de noodzaak van de Rotterdamse havenondernemers om de arbeiders de basis van hun verzet te ontnemen’ 1). Natuurlijk heeft Nijhof gelijk als hij stelt, dat de technische vernieuwingen in de haven niet louter door externe ontwikkelingen werden opgedrongen maar evenzeer voortkwamen uit de interne dynamiek van de goederenoverslag en de verhoudingen op de arbeidsmarkt. Maar wij vinden,

dat wat hij daaromtrent schrijft te weinig zicht biedt op die dingen die zowel Heygele als Van der Velden in het licht hebben pogen te stellen.

Te weinig, zeggen we. Enige aandacht schenkt Nijhof er wel degelijk aan. Hij laat er geen twijfel over bestaan, dat het beleid van de ondernemers gericht was en is op handhaving van de arbeidsrust. Hij ziet heel scherp, dat zij bereid waren hun onderhandelingen met de erkende bonden zo te voeren dat deze op successen konden bogen, zodat hun aantrekkingskracht groter werd. Maar sprekend over de technische vernieuwing, ziet hij deze teveel, geloven wij, als een antwoord op de problemen die gerezen zijn tengevolge van het feit, dat steeds meer losse havenarbeiders in vaste dienst zijn gekomen.

Door te investeren in nieuwe technieken ontstaat de mogelijkheid met minder arbeiders méér werk te verrichten en een sociaal beleid (als men het zo noemen wil) te voeren zonder overmatige stijging van de loonkosten. Dat is natuurlijk juist en het is net precies datgene waarop ook de door Nijhof bekritiseerde Yvonne Heygele wijst. Ze noemde de stijgende loonkosten, het geringer wordend aanbod van arbeidskrachten en de drang naar verkorting van de los- en laadtijden als de factoren die tot mechanisatie hebben geleid. Maar ze schenkt vervolgens aandacht aan de gevolgen van deze ontwikkeling, die er op neerkomen, dat de ondernemers minder afhankelijk worden van de havenarbeiders, die ingeschakeld raken in een ander arbeidsproces.

Yvonne Heygele wijst er inderdaad op – en terecht menen wij – dat dit andere arbeidsproces de havenarbeiders meer dan voorheen verdeelt. Of zij het eens zal zijn met Nijhof's interpretatie, dat zij een 'slimme verdeel- en heerspolitiek' meent waar te nemen, weten wij niet. Wij vinden, dat van 'slimheid' eerder zou kunnen worden gesproken ten aanzien van de door Nijhof zo treffend beschreven wijze van onderhandeling voeren met de erkende bonden. Maar ook bij die wijze van onderhandelingen voeren is, menen wij, niet zozeer van 'slimheid' sprake als wel van iets dat voortvloeit uit het wezen van de vakbeweging.

Noch ondernemers, noch vakbonden, noch arbeiders houden er bij hun maatschappelijk optreden 'slimmigheidjes' op na. Ze doen dát, wat hun door de maatschappelijke verhoudingen en omstandigheden van het ogenblik als **n o o d z a k e l i j k** wordt voorgeschreven. Het optreden van het ondernemersdom is een reactie op het optreden van de arbeidende klasse en het optreden van de arbeiders vormt weer een reactie op de situatie die als gevolg van het ondernemersbeleid is ontstaan.

Als de machtsverhoudingen in de haven – Nijhof beschrijft zeer overtuigend hoe zij direkt na de oorlog waren en aan welke veranderingen zij vervolgens onderhevig zijn geweest – ertoe leiden dat hogere lonen moeten worden betaald, dan zijn de ondernemers genoodzaakt om wegen te zoeken de voor hen ontstane gevolgen te compenseren. Bij een gelijkblijvende hoeveelheid meerwaarde wordt de winst door zoiets geringer. Zijn de hogere loonkosten een gegeven waaraan niet te ontkomen valt, dan is vergroting van de hoeveelheid meerwaarde door grotere arbeidsproductiviteit de enige mogelijkheid.

Natuurlijk, de geschiedenis heeft dat bewezen, dragen ook hogere lonen en betere arbeidsvoorwaarden tot grotere arbeidsproductiviteit bij. Technische verbeteringen doen dat echter in nog veel sterkere mate. Zo beschouwd zijn technische vernieuwingen zowel de voorwaarde als het gevolg van betere lonen en arbeidsvoorwaarden. Men heeft derhalve met een gekompliceerd proces te maken, maar het spreekt vanzelf dat een dergelijk proces konsekwenties heeft voor de klassenstrijd. Heeft de industriële revolutie de moderne arbeidersklasse en de moderne klassenstrijd doen ontstaan, het spreekt vanzelf, dat verdere technische ontwikkeling meteen die klassenstrijd doet veranderen. En nieuwe vormen van klassenstrijd plaatsen de heersende klasse voor nieuwe problemen.

1) Yvonne Heygele *Meer loon voor minder werk – Arbeidersstrijd in de Rotterdamse haven 1960-1980*, blz. 144.

Om tot het boek van Erik Nijhof terug te keren: afgezien ervan dat de auteur na 1955 een lange en „rustige” periode in de haven meent waar te nemen en dus kennelijk geen oog heeft voor de veel minder spektakulaire kleine dagelijkse wrijvingen en conflicten, geen oog heeft voor het arbeidersverzet achter de schermen dus en afgezien ook van ons hierboven weergegeven bezwaar, aarzelen wij niet het een „standaardwerk” over de geschiedenis van de arbeidsverhoudingen in de haven te noemen vanwege de veelheid van het gebruikte en ook ter beschikking van de lezer gestelde feitenmateriaal.

Het zal duidelijk zijn om welke reden wij in bepaalde opzichten aan de studie van Yvonne Heygele en Jaques van der Velden — wiens scriptie aan Nijhof onbekend schijnt te zijn gebleven — de voorkeur geven. Ook zij geven de nodige informatie omtrent economische en technische ontwikkelingen. Nijhof doet dat op uitvoeriger schaal en in wijder kontekst. Daarom is zijn boek een welkome aanvulling op het werk van de beide anderen. Te betreuren valt het om die reden, dat het door het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam uitgegeven werk van Nijhof maar liefst f 58,— kost. Gezien de oplage en verkooptechnische mogelijkheden was dat wellicht onvermijdelijk. Maar het betekent wel, dat het praktisch ontoegankelijk is voor de Rotterdamse havenarbeiders en praktisch al hun klassegenoten.

C.B.

— o —

WIE OF WAT VERTEGENWOORDIGT GORBATSJOV EN WAT IS HET WEZEN VAN DE PERESTROJKA?

III

In de vorige aflevering van deze korte serie over de perestrojka in de Sovjet-Unie hebben wij duidelijk gemaakt, dat de „demokratisering” waarover Gorbatsjov en de zijnen het steeds hebben, allesbehalve een arbeidersdemocratie is. Wij hebben dit afgeleid uit de aard van de huidige ontwikkeling van de sovjetmaatschappij en uit het karakter die de hervormingen van thans daarom noodzakelijkerwijs moeten hebben. Er zal geen Russische arbeider zijn, zo schreven wij, die niet begrijpt dat de veranderingen van Gorbatsjov neerkomen op harder werken en dan nog hoogstens voor hetzelfde loon. Des te noodzakelijker wordt het daarom ook voor de machthebbers in de Sovjet-Unie om in de gaten te houden hoe de arbeiders precies reageren op de ingrijpende veranderingen in hun positie. Want in de taaie strijd tegen de bureaucratistische vertegenwoordigers van het oude systeem is een forse portie klassenstrijd wel het laatste wat de volgelingen van Gorbatsjov kunnen gebruiken.

Zo kon het in december van het afgelopen jaar gebeuren, dat één van de eerste maatregelen die de Russische autoriteiten troffen na het uitbreken van arbeidsonrust in de autofabriek van Jaroslavl, het inhuren van een team van sociologen was. Het eerste wat zij wilden weten was hoe de andere arbeiders in het land reageerden op de demonstraties die hadden plaatsgevonden in Jaroslavl. Want zeker is dat het bij deze ene demonstratie niet zal blijven. Afgezien van de massale, nationalistisch getinte stakingen in Estland, Armenië en Nagorno-Karabach zijn er reeds verschillende arbeidsconflicten uitgebroken die puur de situatie van de arbeiders betreffen. Naarmate de hervorming van de sovjet-economie voortschrijdt zullen deze conflicten in aantal en omvang sterk toenemen.

Eén van de paradepaardjes van de perestrojka is de nieuwe *Wet op de Staatsonderne-*

ming. Deze wet bepaalt dat de ondernemingen in de Sovjet-Unie meer zelfstandigheid kunnen krijgen en zich zo mogelijk ook financieel zelf moeten kunnen bedruipen. Daarvoor is uiteraard vereist, dat ook het personeel de uiterste arbeidsdiscipline betracht, want zonder deze is het praktisch uitgesloten dat een bedrijf kostendekkend en concurrerend kan optreden op de sovjet- en zelfs de wereldmarkt. Geheel in overeenstemming met zijn 'demokratiserings'-denkbeelden heeft het bewind van Gorbatsjov nu willen bevorderen dat het personeel van de staatsondernemingen zich bij de productie betrokken gaat voelen door aan de arbeiders een deel van de gemaakte winst in het vooruitzicht te stellen en door een zekere vorm van 'medezeggenschap' in de fabrieken te introduceren. Een en ander dient echter meer de bedrijfsresultaten dan het 'socialistische zelfbeheer' dat met deze en andere wetten in het leven zou zijn geroepen. Dit bleek bij het geval-Jaroslavlj.

Want wat gebeurde nu in Jaroslavlj? 1). Er was enerzijds een uitgebreide propaganda-campagne gevoerd om 't personeel te betrekken bij het oplossen van nijpende problemen in de productie. Maar tegelijkertijd was de directie gewoon op de oude voet doorgeslagen met de uitvoering van de door haar opgestelde plannen. Daarbij hoorde het werkplan voor het volgende jaar. De directie nu bepaalde, dat in 1988 er op vijftien zaterdagen zou moeten worden gewerkt. Dit plan had, zoals vanouds, de onvoorwaardelijke steun van de vakorganisatie, die al van tevoren een groot aantal zaterdagen-met-werk had ingekalkuleerd. Om nu in de stijl van de perestrojka en de democratisering te blijven liet de directie haar plan voor de vorm bespreken in de arbeiderskollektieven, waarna het vervolgens moest worden goedgekeurd door het nieuwe orgaan van het bedrijfszelfbestuur, de raad van arbeiderskollektieven.

Bij hun bespreking van het voorstel van de directie meenden evenwel de zestig arbeiderskollektieven dat het al genoeg was om op acht zaterdagen te werken. Deze beslissing gaven zij door aan de raad van arbeiderskollektieven. Deze raad echter wordt voorgezeten niet door iemand uit de 'arbeiderskollektieven', maar door de directeur van de onderneming. Ook dit maakt deel uit van de perestrojka, zij het niet van de bijbehorende propaganda-fanfare. Bijgevolg moest ook de raad van arbeiderskollektieven in Jaroslavlj instemmen met de plannen van de directie voor vijftien te werken zaterdagen in 1988. Nu lijkt het alsof deze schijn-inspraak op de arbeiders van de autofabriek heeft gewerkt als de bekende rode lap op de stier. Zij zetten in elk geval alles op alles om te verhinderen dat de directie toch haar zin kon doorzetten. Zij wilden hoe dan ook vasthouden aan het voorstel van de algemene vergadering van arbeiderskollektieven voor acht zaterdagen.

Om de weerstand van de arbeiders te breken riep de directie een vergadering bijeen van vertegenwoordigers uit de arbeiderskollektieven. Dezen zouden dan moeten stemmen over het aantal te werken zaterdagen. Al vóór deze vergadering begon de directie op deze vertegenwoordigers druk uit te oefenen, met als uiteindelijk gevolg dat de stemming toch uitviel in het voordeel van de bedrijfsleiding. Met een kleine meerderheid en met het voorbehoud, dat in het daaropvolgende jaar 1989 niet meer dan acht zaterdagen zou mogen worden gewerkt, werd tenslotte het directievoorstel aangenomen.

Een sleutelfiguur in dit alles was de 'informele' arbeidersleider Makarov. Ondanks de woede van de arbeiders slaagde hij erin hun verzet in 'ordelijke' banen te leiden en het niet te laten komen tot een openlijk konflikt met de autoriteiten. Deze houding leverde Makarov de lof op van kranten als de *Izvestija*, die anders niet schromen om vergelijkbare 'arbeidersleiders' uit te maken voor 'zwerver' of 'hooligan'. Klaarblijkelijk zien de sovjet-autoriteiten in het optreden van mensen als Makarov een perspectief voor het in goede

1) Het verslag van deze gebeurtenissen ontleen wij aan opmerkelijk openhartige berichten in de Russische kranten *Izvestija*, *Trud* en *Sovetskaja Rossija* van december en januari en aan een commentaar hierop in het *Research Bulletin* van Radio Free Europe van 22 februari 1988.;

banen leiden van toekomstige arbeidersakties. Want dat deze er zullen komen staat evenzeer vast als dat de perestrojka modernere, meer op de markt gerichte produktieverhoudingen in de Sovjet-Unie zal introduceren. De sociologen die door het Centraal Comité waren ingehuurd stelden aan de hand van enquêtes in 25 bedrijven vast, dat 69 pct. van de ondervraagde arbeiders akties voorstond in de trant van de Jaroslavlse autofabriek, en dat daarbij 46 pct. zelfs bereid was hun positie ‚tot het bittere einde’ te verdedigen 2).

In deze situatie speelde de officiële vakorganisatie haar rol. Haar kritiek gold niet de strekking van de economische hervorming (dit zou onder sovjet-verhoudingen voor een openbare instelling ook ondenkbaar zijn), noch zozeer het optreden van de direktie te Jaroslavl. De vakcentrale drong bij monde van haar voorzitter Sjalajev aan op *demokratisering*, en kritiseerde het ‚machtsmisbruik’ dat direkties zouden maken in de organen voor ‚bedrijfszelfbestuur’. Op deze wijze zouden de raden worden gedegradeerd tot louter adviesorganen voor de bedrijfsleiding. De vraag is natuurlijk, of dergelijke kritiek de vakorganisaties ooit zal kunnen bevrijden uit de positie die zij zelf al sinds jaar en dag innemen in de sovjetekonomie: die van willige waterdragers van de belangen van direkties en partijbestuurders. Kennelijk wil de vakcentrale zich meer profileren als de belangenvertegenwoordigster van de arbeiders in de Sovjet-Unie. Ook dit is de perestrojka, want een beleid dat de leiding van de ‚socialistische staatsondernemingen’ verlost van de bureaukratische controle door Gosplan en haar meer armslag geeft voor een ‚financieel gezond’ beleid moet noodzakelijkerwijs leiden tot grotere tegenstellingen in de onderneming zelf. Zulke tegenstellingen kunnen niet meer worden opgevangen door een vakorganisatie die zich vooral concentreert op bedrijfsuitstapjes en vakantiekolonies voor het personeel.

De vakbeweging in de Sovjet-Unie kan, kortom, de perestrojka het beste dienen door zich ‚strijdbaar’ op te stellen. Het is echter zeer twijfelachtig of zij daarmee de gaten in haar imago, veroorzaakt door zestig jaar gediensigheid aan de heersende machten, zal kunnen dichtstoppen. De tijd van de perestrojka lijkt veeleer toe te behoren aan de ‚informele’ arbeidersleiders, zo niet van het type van Makarov, dan wel van het soort rebellenleiders waaraan de Russische geschiedenis zo rijk is. Wat zal er gaan schallen door de luidsprekers van de gedemocratiseerde bedrijfsomroepen: de *Internationale* of het lied van de rover Stenka Razin?

2) *Izvestija* van 7 januari 1988.

— o —

WAAR STAAT HET KOMITEE ZUIDELIJK AFRIKA?

In het in maart van dit jaar verschenen nummer van ‚Daad en Gedachte’ kon men op blz. 13 lezen: „De strijd in Zuid-Afrika verdient niet alleen onze aandacht, maar ook een deel van onze centen.” Op deze woorden volgde een oproep om geldelijke steun te geven aan het Komitee Zuidelijk Afrika ‚dat’, zo schreven we, ‚al jarenlang zeer nuttige informatie verspreidt over de gebeurtenissen daar en dat probeert de strijd van de zwarte bevolking te steunen’. Het plaatsen van deze oproep heeft ons kritiek op de hals gehaald. Die kritiek heeft aanleiding gegeven tot een interne discussie. Deze heeft ertoe geleid, dat wij achteraf de plaatsing van deze oproep en zeker de bewoordingen waarin deze was gesteld, betreuren. Weliswaar wordt in de bedoelde oproep te verstaan gegeven, dat onze kijk op de gebeurtenissen en ontwikkelingen in Zuid-Afrika ‚niet volkomen’ overeenstemt met die

van genoemd komitee, maar dat wekt de indruk, dat die verschillen toch niet zo bijzonder groot zijn. Andere zinsneden in onze oproep konden die indruk alleen maar versterken.

Met het bovenstaande wil niet gezegd zijn dat wij onze critici in i e d e r o p z i c h t gelijk geven. Hier willen wij niet met hen polemiseren. We willen alleen onze eigen zienswijze zo beknopt, maar ook zo duidelijk mogelijk naar voren brengen. Ze komt hierop neer, dat wij de regering-Botha beschouwen als de vertegenwoordigster van de huidige heersende klasse in Zuid-Afrika, het A.N.C. als de vertegenwoordigster van de toekomstige heersende klasse, de heersende klasse van morgen, die hetzij zwart, hetzij zwart én wit zal zijn, al naar gelang van de historische ontwikkeling. Wij zijn ook van mening, dat de strijd van de zwarte arbeiders tegen de apartheid een ándere strijd is dan die, welke in de toekomst onvermijdelijk op grond van hun klassepositie door hen zal *moeten* worden gestreden en *zál* worden gestreden. Het bestaan van de apartheid en de — niet te vermijden — strijd daartegen belemmert het zicht op de klassenverhoudingen en de klassenstrijd van morgen. Als d i e toekomstige klassenstrijd eenmaal aan de orde komt, dan zal hij in steeds belangrijker mate een zelfstandige arbeidersstrijd zijn, in tegenstelling tot de strijd die nu door de Zuid-Afrikaanse vakbeweging wordt gestimuleerd en geleid.

Maar dit alles betekent bepaald niet, dat de veroordeling van de apartheid in Zuid-Afrika en de strijd daartegen een zaak zou zijn waarmee wij niets te maken zouden hebben. In de vorige eeuw had de vrijheidsstrijd van de door het tsaristische Rusland onderdrukte Polen niets gemeen met de proletarische klassenstrijd die in West-Europa aan de orde was. Evenmin heeft de vrijheidsstrijd die in diverse delen van de zogenaamde 'derde wereld' en in het bijzonder in latijns Amerika wordt gevoerd iets gemeen met de strijd van de Europese of Noord-Amerikaanse arbeiders. Maar zoals zij die in de vorige eeuw begrip voor de proletarische strijd oprachten niettemin sympathie en solidariteit betoonden voor en met de Polen, zo verhouden wij ons thans tot de strijd die in de derde wereld wordt gevoerd en de strijd tegen de apartheid. Want de overwinning van de nationale bourgeoisie in Polen was de voorwaarde die vervuld diende te zijn aler daar van een werkelijk proletarische strijd sprake kon zijn. En evenzo kan er in de derde wereld of in Zuid-Afrika pas van een werkelijk proletarische strijd sprake zijn wanneer ook daar de zege is behaald. Bovendien: is de strijd tegen de apartheid geen kwestie van menselijkheid en rechtvaardigheid? En zijn deze beiden niet steeds slechts bij de arbeidersklasse in vertrouwde handen geweest?

Deze opvatting lijkt in niets op die van het Komitee Zuidelijk Afrika — waarvoor het klassekarakter van het ANC en iedere klassenanalyse een gesloten boek is — en zij verschilt ook principieel van de opvattingen die men bij bepaalde groeperingen kan aantreffen.

— o —

DE VAKBEWEGING IS INGENOMEN MET WAT EEN 'SOCIALE ONDERNEMER' WORDT GENOEMD

Onlangs verklaarde professor Weitenberg, die algemeen directeur is van het Nederlands Christelijk Werkgeversverbond, dat 'de moderne ondernemer een sociale ondernemer is' en dat 'de tegenstellingen tussen kapitaal en arbeid verdwijnen'. Een moderne ondernemer, zo voegde hij hieraan toe, 'probeert de sociale en creatieve vaardigheden van de werknemers maximaal te ontwikkelen en te benutten'.

De *Nieuwe Rotterdamse Courant*, die deze woorden van prof. Weitenberg citeerde,

deelde vervolgens mee, dat zijn uitlatingen door de Nederlandse vakbeweging met enige tevredenheid werden aangehoord, temeer daar de christelijke werkgevers nog eens beklemtoonden, dat voor hen de vakbeweging de eerst aangewezen onderhandelingspartner blijft op het gebied van de arbeidsvoorwaarden.

De tevredenheid van de vakbeweging is niet verwonderlijk. Zij is vanzelfsprekend. Dat het ‚sociale‘ van de ondernemer voortspruit uit het streven het meerwaardevormingsproces zo goed mogelijk te doen verlopen, uit het streven de produktiviteit van de arbeid zo groot mogelijk te doen zijn, in één woord: uit het streven om het ‚menselijk deel van het produktieapparaat‘ – om hier een woord van William Morris te gebruiken – verre te houden van ontevredenheid, dit alles is nooit de zienswijze van de vakbeweging geweest. De vakbeweging wil – net als de ondernemer – vrede tussen kapitaal en arbeid op voorwaarde dat de ondernemer haar als de uitsluitende handhaver van deze vrede erkent.

De ondernemer is daartoe best bereid, maar stelt van zijn kant ook een voorwaarde. Die komt erop neer, dat de structuur van de vakbeweging zal worden aangepast aan de structuur van de moderne onderneming. Dat was ook duidelijk te horen uit de mond van prof. Weitenberg. Die hield namelijk een pleidooi voor wat hij noemde ‚een Japanse organisatievorm van de vakbeweging‘, waarmee dan bedoeld wordt een organisatie in bedrijfsbonden.

In het Japanse bedrijfsleven zijn de arbeiders die een vast arbeidskontraakt hebben veelal automatisch lid van de bedrijfsbond: organisaties die doorgaans zeer hartelijke relaties met het management onderhouden en daar soms geheel mee zijn vergroeid. Wij willen allermint beweren – dat zou onrealistisch zijn – dat de traditionele vakbewegingsstructuur het ontstaan van zeer hartelijke relaties met het management verhindert. Maar er komt bij de bedrijfsbonden zoals prof. Weitenberg op het oog heeft, méér kijken. De diverse bedrijfsbonden namelijk onderhouden onderling nauwelijks contact en hun beleid stemmen zij niet op elkaar af. Ze hebben praktisch geen boodschap aan onderlinge solidariteit, die overigens bij de traditionele vakbeweging dikwijls niet meer dan een vrome wens of beter gezegd een schone schijn is.

De vakbeweging van morgen, zoals die prof. Weitenberg voor ogen staat, is allermint iets wat men uitsluitend in Japan zou aantreffen. Japanse bedrijven, die op grote schaal in de Verenigde Staten en in Groot-Brittannië hebben geïnvesteerd, hebben in hun overzeese vestigingen hún bedrijfsbonden of wel hún model van vakbeweging geïntroduceerd en zowel de Amerikaanse als de Britse kapitalisten hebben er grote belangstelling voor getoond. De Amerikaanse en Britse vakbondsleiders zijn wat interesse betreft niet achtergebleven. Zowel aan gene als aan deze zijde van de Atlantische Oceaan zijn vakbonden naar ‚Japans model‘ inmiddels al in het leven geroepen en wat Groot-Brittannië betreft – waarover wij beter geïnformeerd zijn – is er daar binnen de vakbeweging een felle strijd gaande tussen de voorstanders van de traditionele en de nieuwe organisatievorm.

Wat de bonden naar Japans model behalve hun monopoliepositie in het bedrijf en de uiterst nauwe samenwerking met de direktie voorts nog kenmerkt, is het feit, dat zij door het management ‚erkend‘ plegen te worden zodra zij bereid zijn tot het afsluiten van een ‚no-strike‘-overeenkomst, het geven van de toezegging dat zij geen staking zullen uitroepen. In Groot-Brittannië is een dergelijke toezegging bijvoorbeeld door de bond van elektriciëns gedaan. Met het – overigens natuurlijk te voorspellen – resultaat, dat de arbeiders van het bedrijf in kwestie een ‚wilde‘, dat wil zeggen niet door de bond geleide staking zijn begonnen.

Het is nog te vroeg, menen wij, om te beweren, dat het ‚Japanse model‘ de toekomst van de vakbeweging zal zijn. Er is wel een aantal tekenen dat er op wijst. Natuurlijk is de binding met het management en het afzien van een gebruik van het stakingswapen niet het meest in het oog lopende verschil met de vakbeweging van nu of gisteren. Dat zoge-

naamde scherpe zwaard van de bonden werd toch al weinig getrokken. Het verschil zit 'm in de totale structuur. En wie zou durven volhouden dat die niet veranderen zal wanneer de structuur van de ondernemingen verandert? Niemand, veronderstellen wij. Maar er zal ook wel niemand zijn die serieus gelooft dat welke structuurverandering ook vrede tussen kapitaal en arbeid zal bewerkstelligen. Vrede tussen ondernemersdom en vakbeweging, dát is natuurlijk een andere zaak

— o —

ONTHULLINGEN OVER BREZJNEV ONTHULLEN MAAR WEINIG OMTRENT DE RUSSISCHE MAATSCHAPPIJ

De in het Westen bekende en nogal geprezen Russische historicus Roy Medvedev heeft onlangs in het Russische weekblad *Moskovskie Novosti* een nogal sensationele beschouwing gepubliceerd over de persoon van de in november 1982 overleden leider Leonid Brezjnev. Deze zou, als dus de auteur, gedurende de laatste periode van zijn leven in een staat van totale geestelijke aftakeling hebben verkeerd, nauwelijks meer wist wat of er om hem heen gebeurde en slechts de vlag zijn geweest die de lading dekte waarvoor zijn, grotendeels korrupte, omgeving zorgde. Over die hoogst korrupte omgeving, waarin onder meer Brezjnevs schoonzoon Joeri Tsjoerbanov op de voorgrond trad, is ongeveer tegelijkertijd het een en ander bekend geworden door een tegen die schoonzoon aangespannen proces, waarbij de openbare aanklager de ene na de andere onfrisse bijzonderheid heeft geopenbaard.

Wat onthullen ons dergelijke bijzonderheden — zowel die welke Medvedev bekend heeft gemaakt als die welke de openbare aanklager heeft laten horen — omtrent het wezenlijke karakter van de Russische samenleving? Weinig of in het geheel niets, menen wij. Ze onthullen even weinig over de Russische maatschappij als in Nederland bijvoorbeeld de onthullingen en/of beschouwingen van Pieter Lakeman ons iets vertellen omtrent het wezenlijke karakter van de samenleving hier. Niet dat bepaalde hooggeplaatste personen in de politiek of in het bedrijfsleven korrupt zijn of gespeend van ieder greintje moraal vormt de verklaring voor het reilen en zeilen van de samenleving. Dat kan enkel maar worden verklaard uit het heersende produktieproces en de daaruit voortspruitende klasseverhoudingen. Wie de Russische ontwikkelingen wil begrijpen heeft er weinig aan dat Brezjnev wellicht niet meer volwaardig funktioneerde. Waarom het voor een goed begrip gaat, is het feit, dat Rusland een staatskapitalistisch land is, waar de produktie plaats heeft op de basis van de loonarbeid.

— o —